

TEKST
JAAP
BURGER

MAN VROUW AMBT

NADER
BEKEKEN

424

BEELD
WIKIMEDIA

Michelangelo, *De schepping van Adam* (detail)

MVA - 15 NOTITIES ALS POGING TOT DOORSPREKEN

*De HEER scheidt op aarde iets nieuws:
een vrouw maakt een man het hof.*

Jeremia 31 : 22

Zijn wij uitgepraat over man, vrouw en ambt? Wie let op de ontwikkelingen in de gereformeerde wereld zou het gaan denken. Standpunten pro en contra lijken gefixeerd, zonder hoop op toenadering. Maar moet dat? Hieronder een poging tot doorspreken. Compact en puntsgewijs geformuleerd. Af en toe wat kort door de bocht.¹ Maar ik wilde geen brochure schrijven, slechts een – toch nog lang geworden – artikel. Ik begin met een drietal vragen om daarna mijn eigen visie neer te zetten.

1 Wanneer het niet alleen tegen de kerkelijke, maar ook tegen de scheppingsorde is, dat de vrouw een regeerambt in de kerk bekleedt (zoals vaak gesteld), rijst de vraag of een vrouw wel directeur mag zijn; aan de universiteit tot doctor (= leraar) mag promoveren; professor mag worden. Hadden de Luxemburgers in 1890, bij de dood van Willem III, gelijk toen ze weigerden Wilhelmina als Groothertogin te accepteren; en koos Nederland in dat jaar de verkeerde afslag door haar – en later haar dochter Juliana en haar kleindochter Beatrix – als koningin in te huldigen? Maar als Nederland in 1890 een goede keus maakte, dreigt dan niet het gevaar dat tot tegenstanders van de vrouwelijke ambtsdrager in Nederland gezegd kan worden: jullie hebben de vrouwelijke

ouderling uitgezeefd, maar drie koninginnen doorgeslikt?

2 Wanneer het van een onbijbelse hermeneutiek getuigt om in de kerk vrouwelijke voorgangers te accepteren, van welke hermeneutiek getuigt het dan wanneer we – tegen Gods voorschrift aan Noach in (Gen. 9:5 en 6) – de doodstraf niet meer uitoefenen? Het zwagerhuwelijk (Deut. 25:5-10) niet meer praktiseren? Rebelse pubers niet stenigen (Deut. 21:18-21)? Elkaar niet met een 'heilige kus' begroeten (Rom. 16:16)? Niet van de vrouw vragen – althans in de neocalvinistische traditie niet – om met 'bedekt hoofd' in de eredienst te verschijnen (1 Kor. 11)? Niet van de mannen in de kerk vragen te bidden met opgeheven handen (1 Tim. 2:8)?

¹ Er is over dit onderwerp de laatste jaren ontzettend veel geschreven. Het is niet doenlijk in het kader van een artikel alles te noemen, laat staan te verwerken of erop te reageren.

Waarom getuigt het een van een kwalijke hermeneutiek en het andere niet?

3 Wanneer niettemin gesteld blijft worden dat een vrouw geen voorganger in de kerk mag zijn, hoe kon Debora dan rechter zijn, die Barak ontbood (Recht. 4:6)? Hoe kon Chulda profetes wezen, die Jeruzalem vermaande (2 Kon. 22:14-20)? Hoe kon de koningin van Seba in haar ambt in Jeruzalem ontvangen worden (1 Kon. 10)? Maar vooral: wat betekent de pinksterbelofte van Joël (Joël 3:1-5, Hand. 2:17-21) die aankondigt dat niet alleen onze zonen, maar ook onze dochters en zelfs onze dienaren door de Geest zullen profeteren?²

4 Gezien deze vragen is er dus alle reden om verder door te denken over man, vrouw en ambt. Let wel: om *schriftuurlijk* door te denken. Want je kunt de problemen die hier rijzen aan de hand van schriftkritische hermeneutiek oplossen: de Bijbel als verouderd boek. Maar dan loop je het risico de Bijbel vroeg of laat kwijt te raken. Maar er is mijns inziens een andere weg.

5 Om die te vinden is het van belang helder te hebben wat het eigenlijke probleem is. Dat ligt hier, dat er in de Bijbel een tegenstrijdigheid lijkt te zijn ten aanzien van de positie van de vrouw. Aan de ene kant is er het gegeven dat man en vrouw samen voluit delen in de gaven van Pinksteren en dat Paulus zegt (Gal. 3:28) dat er in Christus geen sprake is van mannen of vrouwen. Terwijl er aan de andere kant de 'zwijgtteksten' zijn (1 Kor. 14:34, 1 Tim. 2:9-15) en de zogenaamde scheppingsorde van Genesis 2 die de man voorop stelt.

6 Voor hier direct op in te gaan kan het nuttig zijn – als denkoefening –

na te gaan hoe de kerk gehandeld heeft in soortgelijke kwesties. Ik denk aan zondag 37 uit de Heidelbergse Catechismus. Die handelt over de eed. In de Bijbel staan twee heel duidelijke teksten die de eed lijken te verbieden. Jezus' woord in de bergrede (Mat. 5:34) 'Ik zeg jullie dat je helemaal niet moet zweren'; en Jakobus 5:12: 'zweer geen enkele eed'. Veel christenen – in de lijn van de 16^e eeuwse Wederdopers – menen op grond van deze bijbelwoorden dat de eed een christen altijd verboden is. Toch spreekt de Heidelberger uit, dat de eed geoorloofd is. Getuigt dit van een foute hermeneutiek? Doperse exegete stelt dat. Gereformeerde her-

de hand: niet de pinksterprofetie van Joël geeft de hoofdlijn aan,³ maar de scheppingsorde van Genesis 2 en de zwijgtteksten.

9 Deze stellingname mag echter bevraagd worden. Om te beginnen ten aanzien van de scheppingsorde.⁴ Want wat is bij de vragen rond man en vrouw de scheppingsorde? Een opmerking van Hannah Arendt kan hier een eyeopener zijn: 'Voor de juiste analyse van het postklassieke denken is het dikwijls heel verhelderend na te gaan welke van de twee Bijbelse versies van het scheppingsverhaal tot uitgangspunt is genomen'.⁵ Met andere woorden: wordt de scheppingsorde bepaald

Wat is bij de vragen rond man en vrouw de scheppingsorde?

meneutiek antwoordt: er is een bijbelse hoofdlijn, die de godvrezende eed wettigt. De woorden van de bergrede en Jakobus zijn ten opzichte van deze hoofdlijn nader verklarend: ze verbieden de valse eed.

7 Het voorbeeld van deze catechismuszondag maakt duidelijk dat er bij schijnbare tegenstrijdigheden in de Bijbel gezocht moet worden naar de bijbelse hoofdlijn en het daaraan ondergeschikte. Toegepast op de vragen rond man, vrouw en ambt komt het er dus op aan de vraag te beantwoorden: wordt de bijbelse hoofdlijn – kortgezegd – bepaald door Pinksteren of door de zwijgtteksten?

8 Velen kiezen voor het laatste. De scheppingsorde uit Genesis 2 (de man eerst) lijkt deze visie te steunen. Voeg daarbij de taal van de zwijgtteksten, dan ligt de conclusie voor

door Genesis 2 of door Genesis 1? Vaak valt de keuze hier op Genesis 2. Maar is het niet meer in de lijn van de Bijbel om te stellen dat de scheppingsorde wordt bepaald door Genesis 1, waar God man en vrouw samen schept naar zijn beeld (Gen. 1: 26 en 27). En Genesis 2 (volgorde is hier rangorde) is verklaring en uitwerking van Genesis 1.⁶ Waarbij Genesis 2 met name inzoomt op de verhouding van man en vrouw in het huwelijk (vgl. Gen. 2:24). Met andere woorden: Genesis 1 spreekt over man en vrouw als gender, als gelijkwaardige schepselen. Genesis 2 spreekt over man en vrouw als partners in hun huwelijkse relatie. Maar Genesis 1 gaat voorop: vrouwen en mannen gelijkwaardig als beeld van God.

10 Hoe komt het dat deze prioriteit van Genesis 1 vaak is ondergesneeuwd? Eén van de hoofd-

Zeker sinds de vaak vrouw- onvriendelijke middeleeuwen wordt het verhaal van de schepping van de mens meestal vanuit Genesis 2 verteld. Met name de kunst is hier tot in onze tijd beeldbepalend

redenen is, dat – zeker sinds de vaak vrouwonvriendelijke middeleeuwen⁷ – het verhaal van de schepping van de mens meestal vanuit Genesis 2 verteld wordt. Met name de kunst is hier tot in onze tijd beeldbepalend.⁸ Ook de kinderbijbel speelt hier een rol. Frapperend is bv. hoe Anne de Vries het verhaal van Genesis 1 vertelt. Hij volgt nauwkeurig de lijn van het bijbelverhaal, maar laat weg, dat in Genesis 1 over de schepping van man en vrouw wordt verhaald. De vrouw volgt bij hem pas later.⁹ Zo harmoniseert hij Genesis 1 en 2, maar laat hij de pointe van Genesis 1 vervallen. Zulke gegevens uit de historie, de iconografie en de kinderlijke geloofsopvoeding zijn – veel meer dan we vaak beseffen – basaal-vormend voor het denken van veel christenen geworden. Maar ze kunnen tegelijk – tot in de (theologische) volwassenheid toe – doofblind maken voor de duidelijke taal van Genesis 1: man en vrouw gelijk op!

11 Gaat het om de bijbelse hoofdlijnen in het Nieuwe Testament, dan valt te vragen of de hoofdlijn bepaald wordt door de zgn. zwijgtteksten of door de christelijke vrijheid uit Galaten 3 en het evangelie van Pinksteren. Nu behoren de passages, waarin de zwijgtteksten staan tot de apostolische *toepassing* van het evangelie in de praktijk van de gemeente. Maar

het goede nieuws over het bevrijdende werk van Christus' kruis en vooral het heilsfeit van Pinksteren vormen de *kern* van dat evangelie. Dit zal dus de voorrang moeten hebben.¹⁰ De bevrijding door het kruis van Golgotha en de Geestesgave van Handelingen 2 zijn immers fundamenteel voor de nieuwtestamentische verkondiging.

12 Samengevat kan geconcludeerd worden dat, wanneer gevraagd wordt naar de schriftuurlijke hoofdlijnen aanzien van man en vrouw, deze bepaald wordt door Genesis 1, het kruis van Golgotha en Handelingen 2. Bij nader toezien blijkt deze hoofdlijn dus trinitarisch bepaald. God de Vader schiep man en vrouw gelijkwaardig als zijn beeld (Gen. 1). God de Zoon verlost hen door zijn kruis tot gelijke vrijheid (Galaten 3). God de Geest zalft zonen en dochters tot gelijkwaardige roeping (Handelingen 2).¹¹

13 En de zwijgtteksten? Die leren hoe in de praktijk gebruik te maken van deze vrijheid. Paulus schrijft immers dat alles ons wel geoorloofd is, maar dat niet alles nuttig is (1 Kor. 10:23). Dus zijn er situaties waarin je je vrijheid niet mag of kunt gebruiken. Zo kan de gelijkheid van man en vrouw en het in die gelijkheid door een vrouw bediende ambt het huwelijk onder druk zetten.¹² Dan

2 Het valt op dat de artikelen van Henk van den Belt en Gert van den Brink over hermeneutiek (zie P.T. Pel en H.J. Room (red.) *Het Woord in geding*, uitg. Kerngroep Bezinning GKv, 2022, p. 51-85) helaas op deze problematiek niet ingaan. Terwijl bezinning op dit punt broodnodig is.

3 Als 'escape' wordt vaak gesteld dat het hier om niet-ambtelijk profeteren zou gaan. Maar het onderscheid ambtelijk – niet-ambtelijk is vreemd aan Joël.

4 Over de zgn. scheppingsorde is een apart verhaal te houden. Zo stelt J. Douma kritische vragen bij heel dit concept (J. Douma, *Grondslagen Christelijke Ethiek*, Kok, Kampen, 1999, p. 134-140). Indien Douma gelijk heeft moet het argument van de scheppingsorde t.a.v. de vragen rond man, vrouw en ambt extra kritisch worden bezien.

5 Hannah Arendt, *De menselijke conditie*, Boom, Amsterdam, 2009, p. 307.

6 Over de verhouding van Genesis 1 en 2 is een boek te schrijven. Ik moet hier heel beknopt zijn.

7 Zie bijv. H. Bavinck, *De vrouw in de hedendaagsche maatschappij*, Kok, Kampen, 1918, p. 36 - 44

8 Denk bv. aan Michelangelo's beroemde en iconische fresco van de schepping van Adam. Van Adam alleen!!

9 Anne de Vries, *Groot Vertelboek voor de Bijbelse Geschiedenis*, 5e druk, Kok, Kampen z.j., p.2.

10 Henk Room kiest hier duidelijk anders (Henk Room, Geen eigenmachtige uitleg! In: *Het Woord in geding*, p. 36): de zwijgtteksten zijn z.i. leidend voor de uitleg van Gal. 3:28. Hij verantwoordt dit niet. Terwijl de redenering andersom m.i., mee gezien het pinkster-evangelie (wat Room niet noemt), meer op z'n plaats is: Galaten 3:28 en Handelingen 2 leidend bij de duiding van de zwijgtteksten.

11 Zie uitvoeriger: B. Wentsel, *Dogmatiek 3a*, Kok, Kampen, 1987, p. 627-640.

12 Zie de levensgeschiedenissen van Prins Hendrik, Prins Bernhard en Prins Claus, die elk op eigen wijze geworsteld hebben met hun positie als man naast de door hun vrouw bezette troon.

kan het nodig zijn dat de vrouw in de gemeente zwijgt. Ook kan de maatschappelijke en historisch gegroeide situatie zodanig zijn, dat de christelijke vrijheid nog niet of niet meer publiek waargemaakt kan worden. In veel moslimlanden is dat vandaag de dag nog steeds aan de orde.¹³ Christelijke vrijheid wordt niet per decreet of – erger nog – via revolutie ingevoerd, maar moet naar de wet van het zuurdeeg ingroeien in de werkelijkheid. Zoals ook de afschaffing van de slavernij een proces was van eeuwen, waarbij er in Christus geen slaaf of vrije is (Gal. 3:28). Maar waar Paulus wel Onesimus terugstuurt naar Filemon, omdat dat past in de toenmalige tijd. Zo zijn

15 Is het bovenstaande nieuwlichterij? Nee. Ruim 100 jaar geleden hield de bekende Amsterdamse predikant J.C. Sikkel een lezing over de grote toekomst en de vrouw. In zijn lezing spreekt hij poëtisch over nieuwe taken van de vrouw als over de nardusfles van Maria van Betanië die zal openbreken en heel de kerk zal vervullen met haar geur.¹⁵ Zelfs trekt hij – in 1920! – al voorzichtige lijnen naar de dienst van de vrouw in de gemeente in voorbede en verkondiging.¹⁶ En hij eindigt als volgt: ‘Groot zal de toekomst worden en groot het vrouwenleven in de toekomst. Groot in gevaar, en groot in kwaad. Maar ook zeker groot in genade over de vrouw,

schept op aarde iets nieuws: een vrouw maakt een man het hof. Een nieuwe schepping: de vrouw neemt het initiatief. Voor mij behoort dit profetenwoord tot het heilige tegoed van het Oude Testament, een tegoed dat – bij goede doordenking – onze hermeneutische vragen en discussies kan doen wegsmelten door de kracht van de zonder waarheid. ■

Aan het einde van dit verhaal de vraag: getuigt het bovenstaande van een kwalijke nieuwe hermeneutiek?

man en vrouw gelijkwaardig en zegt Paulus tegelijkertijd dat de vrouw moet zwijgen.¹⁴ Maar de principiële kern blijft: man en vrouw, dochter en zoon, samen gelijkwaardig, één in de zalving van de Geest.

14 Hierbij moet met nadruk gesteld, dat dit alleen in Christus mogelijk is. Paulus zegt niet voor niets in Galaten 3 dat de vrijheid van slaaf en vrije, vrouw en man, Jood en Griek alleen bestaat in de doop in Christus Jezus. Bij het bekleed zijn met zijn liefde valt de beslissing. Zonder die liefde lijdt alle gelijkheidsdenken vroeg of laat schipbreuk door seculier feminisme. Meer dan op vormdiscussies (mag het of niet?) zullen wij ons hier op inhoud moeten concentreren: leven wij echt in en uit Christus?

en groot in zegen door de vrouw. Bidde dan aller ziel met en voor de vrouw in de Gemeente van den Heere Jezus Christus, dat zij Hem, die haar met zijn bloed kocht en vrijmaakte, niet verlooche en smade, door haar wieroek te branden op het altaar der groote hoer maar dat zij zich waarachtig *den HEERE* wijde: “zie de dienstmaagd des Heeren! Mij geschiede *naar uw Woord*.”¹⁷

Aan het einde van dit verhaal de vraag: getuigt het bovenstaande van een kwalijke nieuwe hermeneutiek? Of mag hier aan het woord van S. Greijdanus herinnerd worden: ‘Soms ging ... de zoon der waarheid ten aanzien van een of ander geloofspunt eerst heerlijk op na een nacht van dwaling’.¹⁸ Waarbij ik tenslotte wil wijzen op wat de profeet Jeremia zegt (Jer. 31:22)¹⁹ ‘*De HEER*

¹³ Christelijke vrouwelijke ontwikkelingswerkers dragen in zulke landen dan ook vaak een hoofddoek.

¹⁴ Er is alle reden om – ook bij vrouwelijke ambtsdienst – op dit punt door te denken over de vraag wat de blijvende betekenis van de zwijgteksten is. Iets wat nog te weinig gedaan is.

¹⁵ J.C. Sikkel, *De Grootste Toekomst en de Vrouw*, Libertas, Rotterdam, 1920, p. 28.

¹⁶ J.C. Sikkel, a.w. p. 39,40.

¹⁷ J.C. Sikkel, a.w., p. 41.

¹⁸ S. Greijdanus, *Schriftbeginselen ter Schriftverklaring*, Kok, Kampen, 1946, p. 143.

¹⁹ Een vaak vergeestelijkte en nog vaker vergeten profetie.

A detailed view of the central portion of Michelangelo's famous fresco, 'The Creation of Adam'. On the left, Adam is shown in profile, lying on a rocky surface, with his body tensed and his right arm extended towards the right. On the right, God is depicted as an elderly man with a long, flowing white beard, wearing a purple robe and a red sleeve. He is leaning forward, with his right hand raised and fingers slightly curled, as if reaching towards Adam. The background shows a landscape with a blue sky and a green valley. The overall composition is dynamic and emphasizes the tension between the two figures.

OPMERKINGEN BIJ DE NOTITIES VAN JAAP BURGER

Zijn we uitgepraat over man, vrouw en ambt? Collega Jaap Burger meent van niet en ik ben dat met hem eens. Openen zijn notities voor zo'n gesprek hoopvolle perspectieven?

Burger steekt terecht in bij de centrale zaak waar het om gaat: de manier waarop we met de Bijbel omgaan (hermeneutiek). Met de laatste synodebesluiten, gebaseerd op het synoderapport *Elkaar van harte dienen*, is (net als eerder bij de besluiten van de synode van Meppel 2017) de hermeneutiek betrokken geraakt. De bundel *Het Woord in geding*, onder redactie van Pieter Pel en Henk Room, gaat daar uitvoerig op in en legt op fundamentele punten kritische analyses op tafel. Opvallend, dat daar tot nu toe niet inhoudelijk op is gereageerd in de kring van de oude GKv. Daarbuiten heeft de bundel wel inhoudelijke reactie gekregen.¹

Wat is de bedoeling?

In zijn artikel zoekt Burger mogelijkheden voor een voortgezet gesprek. Dat is echt te waarderen. Maar betekent dit dat de besluiten van de GS 2020 ook voor hem niet overtuigend zijn? Die besluiten hebben als kern dat alle ambten in de gemeente voor zusters op gelijke wijze openstaan als voor broeders. Of wil Burger alleen een andere weg wijzen – met dezelfde uitkomst – voor hen die niet meekunnen in de argumentatie van die besluiten?

In elk geval zoekt Burger niet het gesprek over wat in de bundel naar voren is gebracht. Slechts kort en zijdelings,

in twee voetnoten, gaat hij erop in. Burger wil schriftuurlijk doordienen over het onderwerp en wijst een schriftkritische hermeneutiek van de hand. Komen we verder met zijn notities?

I Notitie 1-4: Drie al beantwoorde vragen

Het is jammer dat je door Burgers eerste drie notities heen moet voordat je tot de eigenlijke en meer interessante punten in zijn betoog komt. Over de drie vragen/complexen van vragen die hij hier noemt is namelijk al zo vaak het een en ander gezegd. Ze werden beantwoord op grond van valide exegese, vanuit gezamenlijk gedragen gereformeerde uitgangspunten. Het helpt niet verder om zonder verwerking van deze antwoorden opnieuw dezelfde vragen te stellen. Ik zal die beantwoording niet gaan herhalen, maar volsta met enkele opmerkingen en met verwijzingen die verder kunnen helpen.

Scheppingsorde

Allereerst iets over het probleem dat Burger signaleert met betrekking tot de 'scheppingsorde' (notitie 1).

1. Dit probleem ontstaat alleen bij een bepaald gebruik en invulling van dit begrip. Er is echter ook een genuanceerdere benadering mogelijk waar-

door de vragen die hij hierover stelt niet aan de orde zijn.²

2. Bovendien, wanneer de apostel Paulus in 1 Timoteüs 2:13 en 14 verwijst naar Genesis 2, doet hij dat met het oog op het gedrag van man en vrouw in de gemeente van Efeze en niet met het oog op hun positie in de maatschappij. Hij komt ook niet met een afgerond bijbels mensbeeld. In zijn aanwijzingen klinkt wel een visie door op de onderlinge relatie van man en vrouw in de gemeente, die kennelijk te maken heeft met Gods scheppingsbedoeling.

3. Tenminste in het laatste decennium is in de discussie geen sprake van een beroep op de 'scheppingsorde', zoals je op grond van Burgers opmerkingen zou kunnen denken. Het gaat bij de apostel Paulus niet om een verwijzing naar een filosofisch begrip, maar om de verwijzing naar *gebeurtenissen* die in het begin van onze geschiedenis plaats hebben gevonden, en die kennelijk nog steeds maatgevend zijn voor de gemeenten van het Nieuwe Testament.

Alles hermeneutisch over één kam?

Mogen we elkaar geen verwijten maken over een onbijbelse hermeneutiek bij de synodale besluiten, wanneer we niet ook de manier veroordelen waarop de Bijbel wordt gebruikt nu we niet meer de doodstraf of het zwagerhuwelijk willen praktiseren, nu we niet meer rebelse pubers willen stenigen en elkaar niet meer begroeten met een heilige kus? (notitie 2)

Hier gooit Burger wel heel veel op één hoop en worden appels met peren vergeleken.³ Overigens hoeft omgekeerd niet per definitie van een onbijbelse hermeneutiek sprake te zijn, wanneer men meent gebruik te kunnen maken van de gaven van vrouwelijke voorgangers in bepaalde taken in of buiten de gemeente, in samenhang met eindverantwoordelijke broeders.⁴

Een rechtstreekse lijn?

De derde notitie suggereert een rechtstreekse lijn van de gaven die vrouwen ontvingen voor de taken die ze volgens de Bijbel uitvoerden naar het uitoefenen van het ambt van ouderling en predikant in de kerkelijke setting van vandaag. Burger attendeert op Debora, Chulda, de koningin van Seba en op de profetie van Joël in Joël 3 en Handelingen 2.

Dat je echter niet zomaar vanuit het één tot het ander kunt concluderen is op basis van inhoudelijke weging al meer dan eens naar voren gebracht.⁵

Vragen vanuit exegese of vanuit onze samenleving?

In notitie 4 stelt Burger dat er alle redenen zijn om verder door te denken over man, vrouw en ambt vanwege de door hem genoemde vragen.

Echter, gezien de beantwoording van die vragen is er vanuit die optiek juist geen aanleiding om dat te doen. De reden waarom een dergelijk gesprek hierover wél nodig is en blijft, komt van een andere kant.

De rollen van man en vrouw in onze samenleving zijn vanwege de emancipatiegolven in de afgelopen zestig jaar drastisch veranderd. In de confessionele gereformeerde kerken bleven de ambten echter voorbehouden aan mannen. Intussen is in deze kerken het denken van mannen en vrouwen mee geëmancipeerd. Ook is dat

beïnvloed door een individualistisch sentiment vanuit onze samenleving, waarbij er veel aandacht is voor ieders persoonlijke gaven en talenten en de ontplooiing daarvan. Die aandacht is niet verkeerd, maar het maakt wel dat er in dit opzicht nieuwe vragen aan de Bijbel worden gesteld. Van daar ook dat eens gegeven exegeses

in eenheid en gelijkwaardigheid als mannelijk en vrouwelijk geschapen en tegelijk in onderling verschil en reliëf wat verantwoordelijkheid betreft, daaraan het best dienstbaar zijn? Omdat we bij onze vragen in de context staan van sterke maatschappelijke en culturele tendensen, zullen we ons er tegelijk voor moeten hoeden, dat

Elke nieuwe generatie moet zich het Woord van God eigen maken en komen tot geloofsantwoorden op vragen die de eigen tijd stelt

opnieuw worden onderzocht. Dat is goed. Elke generatie moet bezig met het begrijpen van Gods Woord in de eigen tijd. Elke nieuwe generatie moet zich het Woord van God eigen maken en komen tot geloofsantwoorden op vragen die de eigen tijd stelt. In dat licht is het van belang de taak van zusters in dienst van de Here Jezus en zijn gemeente en de waarde van hun talenten als geschenken van de Heilige Geest, ook te doordenken in relatie tot de ambtsdienst. Worden we uitgedaagd door onze tijd en cultuur, dan mogen we niet zwijgen. Wel is de verleiding groot om de discussie te versmallen tot de vraag wat mogelijk is of mogelijk moet zijn voor mannen en vrouwen. Maar daarmee neem je de blikverenging uit de maatschappelijke discussies van onze tijd over. Alles wordt dan benaderd vanuit de plaats die mensen innemen. We zouden ons beter kunnen afvragen hoe, bezien vanuit het koningschap van Christus, een bijbels verantwoorde en voor de gemeente nuttige inrichting van ambten en diensten eruit zou moeten zien.⁶ Hoe kan de mens, door God

we de uitleg van de Bijbel naar onze eigen hand zetten. Het is goed dat ook Burger daartegen waarschuwt. Hoe loopt de weg die hij vervolgens wijst? Ontkomt hij aan de hierboven genoemde blikversmalling?

II Notitie 5-7: Een tegenstrijdigheid en een voorbeeld

Volgens Burger is het eigenlijke probleem dat er in de Bijbel een tegenstrijdigheid lijkt te zijn ten aanzien van de positie van de vrouw (notitie 5). Aan de ene kant delen man en vrouw samen voluit in de gaven van Pinksteren. Aan de andere kant staan de 'zwingteksten'.

Een tegenstrijdigheid?

Maar moet je hier wel een tegenstrijdigheid vermoeden? De spanning tussen het een en het ander verdwijnt als je inziet, dat samen voluit delen in de gaven van Pinksteren niet veronderstelt dat je die als man en vrouw per se

op dezelfde positie of op gelijke wijze in moet kunnen zetten. Het samen voluit delen in gaven en een verschil in verantwoordelijkheid vormen geen tegenstrijdigheid.

Het is al vaak opgemerkt dat Galaten 3:28 die gevoelde tegenstrijdigheid niet ondersteunt. Paulus zegt: Je hebt in Christus geen streepje voor omdat je man bent. En je hebt geen streepje voor omdat je vrouw bent. Niet dat het man-zijn of vrouw-zijn 'in Christus' is opgeheven. Maar dit verschil is niet van belang voor hun eenheid met Christus in de weg van geloof.⁷ Het onderscheid tussen een gelovige man en vrouw is niet van belang voor het samen delen in de erfenis van Abraham.

Zondag 37 Heidelbergse Catechismus

*Maar stel dat Burger hier terecht een tegenstrijdigheid zou voelen. Hoe moeten we daar dan mee omgaan? Dat probeert Burger (in **notitie 6 en 7**) duidelijk te maken aan de hand van Zondag 37 van de Heidelbergse Catechismus over de eed. Bij schijnbare tegenstrijdigheden in de Bijbel moet volgens hem gezocht worden naar de hoofdlijn (de godvrezende eed is gewettigd) en het daaraan ondergeschikte (valse eed is verboden).*

Deze reeks gedachten is moeilijk te volgen. Allereerst, wanneer in de Bijbel de godvrezende eed gewettigd is maar de valse eed niet, dan hebben we niet met een tegenstrijdigheid te maken. Zelfs niet met een schijnbare tegenstrijdigheid.

In de tweede plaats, de tegenstrijdigheid die Burger aanneemt zit niet in de Bijbel, maar het is een tegenstrijdigheid die de Wederdopers in de Bijbel menen te ontwaren. Die tegenstrijdigheid ontstaat echter door de *hermeneutische* opvatting van de Wederdopers over de relatie tussen

het Oude en Nieuwe Testament. In het Oude Testament was de eed toegestaan en geboden, in het Nieuwe volgens hen echter niet meer, vanwege de uitspraken van Jezus: 'Ik zeg jullie dat je helemaal niet moet zweren' (Mat. 5:34) en van Jakobus: 'Zweer geen enkele eed' (Jak. 5: 12). Daartegenover sluit de Catechismus

niet sterk. Als het alleen gaat om een *schijnbare* tegenstrijdigheid, waarom zou je dan dit onderscheid maken? Dan heb je toch gewoon een 'bijbelse lijn' waar ook de andere gegevens zich bij laten inpassen? En verder, als je al bij enig onderwerp twee lijnen in de Bijbel ziet lopen, dan is het hermeneutisch toch alleen verantwoord om

Als het alleen gaat om een schijnbare tegenstrijdigheid, waarom zou je dan dit onderscheid maken? Dan heb je toch gewoon een 'bijbelse lijn' waar ook de andere gegevens zich bij laten inpassen?

aan bij het onderwijs van Calvijn. Calvijn wilde helemaal niet weten van een tegenstrijdigheid. Hij zegt juist dat die er niet is wanneer je de teksten maar goed leest in hun verband (het verband van OT en NT en het eigen tekstverband). De Bijbel (OT én NT) verbiedt alleen de valse eed en de onnodige eed.⁸

Niet zo'n duidelijk voorbeeld

De weg die Burger voor zich ziet is dus niet helder. Dat komt allereerst doordat hij de vragen rondom man-vrouw-en-ambt als een tegenstrijdigheid kwalificeert. Zelfs een *schijnbare* tegenstrijdigheid. Dus een tegenstrijdigheid die er eigenlijk niet is. Intussen wil hij die tegenstrijdigheid wel als tegenstrijdigheid oplossen. Vervolgens loopt het voorbeeld van Zondag 37 uit de rails. Het onderscheid dat hij daaraan vastknoopt ('hoofdlijn' versus 'het daaraan ondergeschikte'), is op zichzelf ook

de ene tot hoofdlijn te verklaren en de andere tot ondergeschikt, wanneer de Bijbel daar zelf aanleiding toe geeft? Dat is juist de moeite met het synoderapport *Elkaar van harte dienen*, GS Goes 2020. Dit rapport kiest op eigen gezag tussen wat wél en niet van de Heilige Geest afkomstig zou zijn in Genesis 1-3.⁹ Het creëert zo zelf een tegenstrijdigheid in de Bijbel.

Waar zit de tegenstrijdigheid?

De tegenstrijdigheid zit niet in de Bijbel, maar in onszelf! Wij voelen hier spanning omdat we een krachtige tendens vanuit onze samenleving ervaren. Die tendens wil ons laten geloven dat er, nu er geen verschil is in gelijkwaardigheid tussen man en vrouw, dus ook geen verschil kan zijn in hun positie of verantwoordelijkheid. Want dat zou die gelijkwaardigheid en gelijkheid aantasten. Maar nergens heb ik de validiteit (houdbaarheid) van deze stelling aannemelijk zien maken. Het

lijkt me mooi werk voor een filosoof om hier eens een boeiende analyse op los te laten. Zit het probleem niet ook hierin dat het functioneren in een kerkelijk ambt wordt beschouwd als het technisch invullen van een bestuurstaak en als ‘het over een ander te zeggen hebben’, een ‘heersen’ over een ander? Intussen bevestigt dit signaal, dat we moeten oppassen de uitleg van de Bijbel vanuit onze culturele (onbe- wezen) vooronderstellingen naar onze hand te zetten.

Wanneer Burger in notitie 7 zegt, dat je dus bij schijnbare tegenstrijdigheden in de Bijbel moet zoeken naar een hoofdlijn en het daaraan ondergeschikte, is deze oplossing niet goed denkbaar. Want bij een *schijnbare* tegenstrijdigheid heb je eenvoudig niet te maken met een tegenstrijdigheid. En als je echt een tegenstrijdigheid meent te ontwaren is het beter je eerst af te vragen: waar komt die indruk, die spanning bij mij vandaan?

III Notitie 8-10: ‘Hoofdlijn’ en ‘het daaraan ondergeschikte’ in het Oude Testament

Laten we toch even verder meegaan in de gedachten die Burger ontwikkelt. Hij vraagt: moet je nu, bij deze (schijnbare) tegenstrijdigheid, Genesis 2 samen met de zwijgteksten in het Nieuwe Testament als ‘hoofdlijn’ nemen? Of moet je in plaats daarvan kiezen voor de combinatie van Genesis 1, de profetie van Joël in Handelingen 2 en Galaten 3?

We staan eerst stil bij het Oude Testament. Hier gaat het dus om de spanning die Burger voelt tussen Genesis 1 en Genesis 2 (notitie 9 en 10).

Welk van beide hoofdstukken vormt de ‘hoofdlijn’? Welk van beide moet als ‘het ondergeschikte’ worden gezien?

Verkeerde vragen

Met deze vraagstelling word je op het verkeerde been gezet.

Allereerst geeft de tekst van Genesis 1-3 nergens aan dat hier een spanning bestaat. Hooguit kun je zeggen dat niet elk onderdeel in Genesis 2-3 exact in overeenstemming kan worden gebracht met wat verteld wordt in Genesis 1. Dat betreft met name de vertelvolgorde.¹⁰ Maar daar gaat het Burger niet om. Hij concentreert zich op de verhouding man-vrouw. Hij meent dat de ‘scheppingsorde’ alleen door

Lutherbijbel, Wittenberg, 1551: *Het paradijs*

Genesis 1 wordt bepaald. Die scheppingsorde houdt in: *God schiep man en vrouw naar zijn beeld*. God schiep man en vrouw als mensen die *gelijkwaardig* zijn. Genesis 2 is daar verklaring en uitwerking van. Die uitwerking is volgens Burger: *God stelt rangorde in tussen man en vrouw*. Er zit op enig punt ook *ongelijkheid*. Maar dan is de vraag opnieuw: het één sluit het ander toch niet uit? Bij alle gelijkheid en

gelijkwaardigheid kan er toch op enig punt verschil in verantwoordelijkheid bestaan? Waarom zou je dan moeten kiezen voor alleen Genesis 1 als het gaat om de vraag naar de ‘hoofdlijn’ en de ‘scheppingsorde’?

Verder, tegenwoordig wordt in commentaren vrij algemeen benadrukt dat Genesis 2-3 gewoon verder vertelt vanuit Genesis 1 en daarop voortbouwt. Dat is ook wat Burger meent. Oudere commentaren, die uitgingen van de bronnenhypothese (zie hieronder), benadrukten de verschillen, die als tegenstrijdigheden werden uitvergroot. Onder exegeten heerst tegenwoordig vrij algemeen de mening dat er in Genesis 1 en in Genesis 2 en 3 een verschillend vertelperspectief naar voren komt. Maar niet in die zin dat ze met elkaar in concurrentie zouden staan als het gaat om de schepping van de mens. En zeker niet zó dat je te maken zou hebben met een ‘hoofdlijn’ versus ‘het daaraan ondergeschikte’, ‘scheppingsorde’ versus ‘rangorde’. Integendeel, Genesis 2-3 borduurt voort op wat al in Genesis 1 naar voren kwam.¹¹

Dat is, in de derde plaats, goed te zien aan hoe Genesis 2:4 begint. ‘Dit is de geschiedenis van de hemel en de aarde ...’ Het woord ‘geschiedenis’, de vertaling van het Hebreeuwse *toledoot*, kan ons op het verkeerde been zetten alsof dezelfde geschiedenis van hoofdstuk 1 opnieuw maar dan anders wordt verteld. Maar dat is niet de bedoeling van deze term. Een betere weergave is de omschrijving: ‘nu volgt wat er geworden is van de hemel en de aarde’. *Toledoot* grijpt terug op het voorgaande, maar met de bedoeling om van daaruit verder te vertellen. De schepping van hemel en aarde is de revue gepasseerd in Genesis 1. Er wordt wel op teruggegrepen als een soort recapit-

Michelangelo,
De schepping van Eva

tulatie, maar met de bedoeling om nu in Genesis 2-3 te vertellen wat daaruit voortgekomen is.

Twee bijbelse versies van het scheppingsverhaal?

Hier ontsproten de gedachten van Burger verder. Inhoudelijk en hermeneutisch.

Inhoudelijk: in het licht van wat hierboven gezegd is over de toledoot-formule kun je Genesis 2-3 niet een tweede versie van het bijbelse scheppingsverhaal noemen. Zo is het ook niet bedoeld. Veel van wat geschapen is, wordt hier niet vermeld. Ook een aantal grote en fundamentele zaken niet. Genesis 2 dient eerder als voorbereiding voor hoofdstuk 3 en 4.¹² Maar deze gedachten zijn ook *hermeneutisch* problematisch. De ideeën over verschillende scheppingsverhalen in Genesis 1-3 stammen uit de bovengenoemde, voor een deel achterhaalde, bronnenhypothese. Dat is, kort gezegd, een hypothese die spanningen tussen gedeelten in de Bijbel verklaart door herkomst uit verschillende bronnen. Die bronnen zouden dan door de

lijkt erop dat Burger zich hiervan onvoldoende bewust is. Het betekent namelijk dat je niet meer uitgaat van de eenheid van de bijbeltekst en van het gezag van de (eind)tekst zoals de Heilige Geest die aan de kerk gegeven heeft. De tegenstelling die je – in het geval van Burgers notities – eerst zelf hebt gecreëerd tussen Genesis 1 en 2-3, projecteer je terug in verschillende bronnen achter de gegeven tekst. Vervolgens ga je de Bijbeltekst vanuit

verhaal. Haar opmerking, die Burger een 'eyeopener' noemt, werkt dan ook juist vertroebelend.

Michelangelo

Burger verklaart ook waardoor de gelijkwaardigheid tussen man en vrouw (Genesis 1) eeuwenlang als hoofdlijn is ondergesneeuwd: dat komt, zeker sinds de vaak vrouwonvriendelijke middeleeuwen, doordat de schepping van de mens meestal werd verteld vanuit Genesis 2. Burger voert (in noot 8) Michelangelo als voorbeeld op.

Genesis 2-3 is niet bedoeld als een tweede versie van het bijbelse scheppingsverhaal

redacteur(en) van de bijbeltekst zijn gecombineerd tot de tekst die we nu hebben. Echter, lang niet altijd gaat het om echte spanningen, en het identificeren van de verschillende bronnen heeft vaak een hoog hypothetisch gehalte. Maar hermeneutisch gezien ga je een verkeerde weg op wanneer deze bronnen achter de bijbeltekst het uitgangspunt worden voor je uitleg van en je omgang met de Bijbel. Het

dit kader uitleggen. Dat is een bedenkelijk en schriftkritisch procedé. Je zou het de 'oude hermeneutiek' van de moderniteit kunnen noemen. Daartegen heeft de gereformeerde exegese en theologie zich de afgelopen twee eeuwen steeds krachtig verzet. Het leidt tot een cirkelredenering. De filosofe Hannah Arendt gaat kennelijk zonder meer uit van het bestaan van twee versies van het scheppings-

Zijn fresco aan het plafond van de Sixtijnse Kapel, met een weergave van de schepping van Adam, staat in ons collectief geheugen gegrift. De vinger-top van Gods hand die de vingertop van Adams hand aanraakt. Magisch. Maar het is wel de schepping van Adam alléén - Burger zet hier twee uitroeptekens. Kortom, we worden door de kunst op het verkeerde been gezet, omdat die ons de schepping van de mens vertelt vanuit Genesis 2 als hoofdlijn. Dat is het hoofdstuk van de rangorde tussen Adam en Eva. Bij deze gedachten zijn nogal wat vragen te stellen. Bovendien, hoe komt Burger erbij om de weergave van de

schepping vanuit Genesis 2 te verbinden met vrouwonvriendelijkheid? Het verschil dat hij construeert tussen Genesis 1 en 2-3 wordt bij hem nu ook ingekleurd als verschil in menselijke kwaliteit tussen man en vrouw. Maar stel, je staat daar in de Sixtijnse kapel in Rome en je kijkt omhoog naar *De schepping van Adam*. Op een gegeven moment verschuift je blik een fractie. Wat zie je dan? Het fresco eraan: *De schepping van Eva*. Daar zie je God vol zorg en met intense aandacht bezig Eva uit Adam tevoorschijn te brengen. Adam zelf heeft daar geen enkel actief aandeel in. Inderdaad, een afbeelding vanuit Genesis 2.

maar *De schepping van Eva*. Als je de Sixtijnse kapel door de lekeningang binnenkomt, zie je de chronologisch eerste panelen als laatste. Voordat je *De schepping van Adam* ziet, zie je *De schepping van Eva*. Kunsthistorici hebben achterhaald dat Michelangelo *De schepping van Eva* zelfs heeft geschilderd voordat hij het fresco over Adams schepping heeft gemaakt. Een mooie gedachte om haar schepping centraal te stellen bij een beeldverhaal over de voortgang van de vroege geschiedenis!

De kernvraag hierbij is: wanneer je als beeldend kunstenaar de schepping van

Nu zou je kunnen zeggen: 'Oké, Michelangelo was zelf niet vrouwonvriendelijk. Maar de afbeeldingen die hij schiep hebben zo wel gewerkt'. Ik zou daar het bewijs wel eens van willen zien. (Trouwens, ook het bewijs dat je de middeleeuwen als vrouwonvriendelijk kunt typeren. Alleen afgaan op Bavinck is wel erg summier. Na hem is er veel nieuw onderzoek verricht over de middeleeuwen¹⁵). Kan het ook zijn dat we pas de laatste 50 à 60 jaar dit beeldmateriaal zo zijn gaan interpreteren? Niet onder invloed van goede exegese, maar omdat we vanuit hedendaagse culturele veronderstellingen al gauw geneigd zijn te denken dat de volgorde van scheppen te maken heeft met rangorde, of dat verschil in verantwoordelijkheid gelijk staat met rangorde. Als we dat vervolgens terug projecteren, zien we dáárom Genesis 1 in spanning staan met Genesis 2.

Anne de Vries

Ook de kinderbijbel speelt volgens Burger een rol in het positioneren van Adam als mens boven Eva, omdat de vertelling aangeeft dat hij het eerst geschapen is. Voorbeeld: de kinderbijbel van Anne de Vries. Ook daarin wordt de schepping van Eva verteld aan de hand van Genesis 2 en niet van Genesis 1.

Maar ook hier geldt de vraag: als je over de schepping van de mens wilt vertellen, in een logische volgorde en zoveel mogelijk op een aanschouwelijke manier, dan kan dat toch moeilijk anders dan via Genesis 2? Wat heeft dat met vrouwonvriendelijkheid te maken? En geeft Anne de Vries Adam als mens een plek boven Eva? Toen ik als kind zijn vertelling hoorde en toen ik die later las, is dat nooit bij mij opgekomen. Je kunt toch niet ontkennen dat God de mens in die volgorde geschapen heeft? De gedachtreeks van Burger is steeds lastiger te volgen.

Op het fresco *De schepping van Eva* wordt Eva op geen enkele manier als tweederangs aangeduid. Adam ligt er bewusteloos bij als niet meer dan instrument, door God gebruikt om Eva als een wonder tevoorschijn te brengen

Maar wat zegt dat? Op geen enkele manier wordt Eva hier als tweederangs aangeduid. Adam ligt er bewusteloos bij als niet meer dan instrument, door God gebruikt om Eva als een wonder tevoorschijn te brengen.¹³ Michelangelo heeft echt geen aandacht voor Adam alleen. Sterker, hij heeft het plafond van de Sixtijnse kapel met een rij van negen fresco's beschilderd. Daarin wordt de geschiedenis vanaf de schepping tot en met de dronkenschap van Noach uitgebeeld. Het vijfde en dus meest centrale fresco is niet *De schepping van Adam*,

Eva als een historische gebeurtenis wilt weergeven, hoe moet je dat dan doen? Hoe kun je dat anders doen dan vanuit Genesis 2? Daarmee is ook gegeven dat je, gezien de historische volgorde, genoodzaakt bent de schepping van Adam alleen, zonder Eva, weer te geven. En ook dat is moeilijk anders te visualiseren dan vanuit Genesis 2. Probeer het maar eens vanuit Genesis 1! Maar hoe kun je dit met vrouwonvriendelijkheid verbinden?¹⁴ Of met het degraderen van Genesis 2 tot dat wat ondergeschikt is aan Genesis 1 als hoofdlijn?

IV
Notitie 11-14:
‘Hoofdlĳn’ en ‘het daaraan
ondergeschikte’ in het
Nieuwe Testament

Burger vertelt hoe hij de tegenstrijdigheid die hij ziet ook herkent in het Nieuwe Testament. Wordt de hoofdlĳn bepaald door de zogenaamde zwĳgteksten, of door de christelijke vrijheid van Galaten 3 en het evangelie van Pinksteren?

Als je de vraag zo stelt, ben je geneigd meteen voor de laatste mogelijkheid te kiezen ... Kennelijk kan het volgens hem opnieuw niet en-en zijn.

Kern en toepassing van het evangelie?

Bijzonder is hoe Burger in notitie 11 zijn gedachten plooit in nieuwe spitsvondige onderscheidingen. ‘Het bevrijdende werk van Christus’ kruis’ heeft volgens hem betrekking op Galaten 3 en vooral op het heilsfeit van Pinksteren. Die gedeelten in het Nieuwe Testament maken blijkbaar deel uit van de kern van het evangelie, terwijl de ‘zwĳgteksten’ slechts behoren tot de toepassing van het evangelie in de praktijk.

Het wordt er allemaal niet helderder op. Al is er verschil denkbaar tussen kern en toepassing van het evangelie, het blijft toch altijd de toepassing van die kern. Je kunt ze niet als tegenstrijdigheid uit elkaar trekken. Vaak wordt in de Bijbel de kern van het evangelie trouwens op een toegepaste manier naar voren gebracht.

Zijn het heilsfeit van Pinksteren en Galaten 3 geen toepassing van de kern van het evangelie in de praktijk van de gemeente? In Handelingen 2 zie je hoe Christus, die door zijn lijden en sterven de levendmakende Geest voor ons

verworven heeft, deze werkelijkheid vanuit de hemel toepast op de praktijk van de gemeente (Hand. 2:33). Hij stort de Geest uit op ‘alle vlees’. In Galaten 3 zie je hoe de werkelijkheid die in de beloften van God gegeven is, wordt toegepast op iedereen die zich door geloof toevertrouwt aan Christus. Niet je etnische afkomst, sociale stand of sekse bepalen nog langer je identiteit, maar de eenheid met Christus (Gal. 3:28, 29). Zo ben je nakomeling van Abraham en erfgenaam volgens de belofte.¹⁶

3 en Handelingen 2 als hoofdlĳn blijkt achteraf ook nog eens trinitarisch bepaald te zijn.

Is dat niet overtuigend?
Volgens mij niet. Het zou pas overtuigend zijn, wanneer Genesis 2-3 en de zwĳgteksten niet trinitarisch zouden zijn. Of wanneer je het bestaan van een tegenstrijdigheid tussen de hoofdlĳn en het daaraan ondergeschikte trinitarisch zou kunnen verklaren. Al het werk van God in Christus en door de kracht van de Heilige Geest is naar

Al het werk van God in Christus
en door de kracht van de
Heilige Geest is naar zijn aard
trinitarisch. Overal kun je
dat trinitarische dus terug zien

Omgekeerd, gaat het in de toepassing van de zwĳgteksten niet om de kern van het evangelie? Die toepassing is het uitoefenen en aanvaarden van het gezag van Christus in zijn gemeente. Het gaat om de onderlinge vrede tussen mannen en vrouwen als gemeenteleden, waarvoor Hij zichzelf gegeven heeft. Of, toegepast op het huwelijk, om het samen als man en vrouw leven uit het geheimenis van Christus’ opofferende en dienende liefde, en dus om het leven uit de kern van het evangelie: de bevrijding door het kruis van Christus, door de Heilige Geest die uitgestort is.

Trinitarisch bepaald

Een nieuwe waarneming (notitie 12) moet Burgers betoog nog meer cachet geven. De keuze voor Genesis 1, Galaten

zijn aard trinitarisch. Overal kun je dat trinitarische dus terug zien. Een denkoefening maakt dat duidelijk. Laat de tegenstelling die Burger schetst eens even weg. En ga eens uit van het doorgaande spreken van Gods Woord over man en vrouw als mensen die gelijkwaardig zijn, beiden Gods beeld, mét reliëf in de onderlinge verhouding waar het hun verantwoordelijkheid in gemeente en huwelijk betreft. Ook dan zie je dat dit trinitarisch is bepaald. God de Vader schiep man en vrouw gelijkwaardig en tegelijk in onderling verschil (Gen. 1-3); God de Zoon verlost hen door zijn kruis tot gelijke vrijheid ook in het gegeven verschil (1 Kor. 11 en 14; 1 Tim. 2; Gal. 3); God de Geest zalft, als Geest van Christus, zonen en dochters tot gelijkwaardige roeping en geeft hun de fijnevoeligheid en kracht om die

roeping in soms ongelijke verantwoordelijkheid of positie gehoorzaam te volgen (Hand. 2; 1 Kor. 14:26-40; 1 Kor. 11:1-16; Ef. 5; Kol. 3; 1 Petr. 3:1-12).

sten is. Iets wat nog te weinig gedaan is'. Precies. En geloof maar niet dat dit nog zal gebeuren. De trein dendert in volle vaart door, eerst over de wissel van de Generale Synode Goes 2020 en

men: in verband met zijn visie dat de hoofdlijn loopt over Genesis 1, Galaten 3 en Handelingen 2 verwijst Burger naar een passage van Wentsel (noot 11). Maar hij vermeldt niet, net zomin als het rapport *Elkaar van harte dienen* dat doet, dat Wentsel op de direct daarop volgende pagina's naast deze bijbelgedeelten niet iets daaraan ondergeschikt in de Bijbel ziet, maar een *tweede hoofdlijn*: de eigen identiteit en onderlinge orde van man en vrouw. Het hoofd-zijn van de man heeft volgens Wentsel zowel een creatuurlijke (Gen. 2) als ook een heilshistorische (bijv. Ef. 5 en Kol. 3) grondslag.

Nog iets anders. Burger geeft aan zijn notities een motto mee: Jeremia 31: 22: *De HEER scheidt op aarde iets nieuws: Een vrouw maakt een man het hof* (vertaling NBV21). Ik moet eerlijk gezegd wat zoeken naar de link met ons onderwerp, zeker als ik de tekst lees in het verband van Jeremia 30 en 31:1-26. Met het oog op ons onderwerp noemt Burger het een vergeten tekst (noot 19). (Waar heb ik dat meer gehoord?) Maar is het dat? In commentaren en theologische woordenboeken is er heel wat over geschreven. Alleen, de uitleg is nogal onzeker. De betekenis is namelijk niet zo eenvoudig vast te stellen. Duidelijk is wel, dat de sekse van de vrouw wordt benadrukt, en van de man niet zozeer zijn geslacht maar zijn kracht. De vertaling van de NBV21 die Burger citeert is expliciet en houdt een bepaalde uitleg in. De Herziene Statenvertaling blijft dichter bij de grondtekst en laat meer in het midden: *een vrouw zal een man omvatten*. Maar wat houdt dat omvatten in? Ik doe een kleine greep uit de voorstellen. Er kan een dans bedoeld zijn: de vrouw, Israël, maakt een cirkel van toewending en afwending rond de man, de Here God. Zij moet het nu niet opnieuw wagen om zich van

Chrispijn van den Broeck, *De schepping van Eva*

En de zwijgteksten?

Nu (notitie 13 en 14) komt eruit wat Burger eigenlijk al vanaf het begin veronderstelt: hij wijst de zwijgteksten hun plek toe in 'het ondergeschikte'.

Maar ja, wat moet je daar in de praktijk dan mee?

Wel, die bijbelgedeelten kunnen altijd nog verwezen worden naar het domein van de christelijke vrijheid. Dat kun je als een prachtig containerbegrip gebruiken, om aan te geven dat je zo goed mogelijk met deze zwijgteksten om moet gaan, maar niet weet hoe. Want hoe dat dus concreet moet, blijft in het midden. In noot 14 geeft Burger toe: 'Er is alle reden om – ook bij vrouwelijke ambtsdienst – op dit punt door te denken over de vraag wat de blijvende betekenis van de zwijgtek-

daarna over die van 1 mei 2023. Maar of die christelijke vrijheid ook echte gehoorzaamheid aan Christus is ...? Want dat wil christelijke vrijheid toch zeggen? Het houdt vrijheid van schuld in en van een schuldig geweten. En daarom ook vrijheid tot een liefdevolle dienst aan Christus, zijn gemeente en de naaste. Daarbij staat niet onze plaats als mens centraal en waar ik als man of vrouw al dan niet recht op zou hebben. Het gaat erom hoe we samen wijs en op een verantwoorde manier onder het koningschap van Christus een voor de gemeente nuttige inrichting van ambten en diensten nastreven.

Een vergeten tekst?

Ik kan niet ingaan op alles wat Burger naar voren brengt. Deze bijdrage is al veel te lang. Om toch iets te noe-

De schepping van Eva, 15e-eeuws manuscript

God af te wenden, achter de afgoden aan. Of het is een belofte van God aan zijn terugkerende volk: vrouwen zullen zwanger zijn van (krachtige) zonen. Ze omvatten hen met hun lichaam. Of het ziet op de vernietiging van Israël door de Babyloniërs: Israëlitische mannen zijn zo onmachtig dat de vrouw de (vechtende) man moet omvatten om hem te beschermen – de wereld op zijn kop. Enzovoort. Welke uitleg moet je volgen? Een vergeten tekst? Eerder een tekst die je niet zo maar voor je karretje zou moeten spannen.

V Slotopmerkingen

1. Het zal duidelijk zijn dat ik de tegenstrijdigheid die Burger ziet tussen de hoofdlijn en het daaraan ondergeschikte niet geloofwaardig vind. Burger introduceert haar eerst als een *schijnbare* tegenstrijdigheid, maar behandelt haar gaandeweg als een *daadwerkelijke* tegenstrijdigheid. Aan het eind van zijn verhaal vraagt hij of zijn voorstel van een kwalijke hermeneutiek getuigt. Dat is naar mijn mening inderdaad het geval. Maar het is geen *nieuwe* hermeneutiek van

de postmoderne tijd. Burgers betoog is meer verwant met de ‘oude hermeneutiek’ van de moderne tijd die ik hierboven beschreef.

Voor een gereformeerd predikant die de belijdenis van artikel 3–7 NGB in het vaandel draagt, is de weg die Burger wijst niet begaanbaar. We leren uit de Schrift dat zij duidelijk is en een eenheid vormt. Daarop is de eenheid van het geloof en de eenheid van de kerk gebaseerd. Daarom is het voorstel van Burger ook zo risicovol. Door een tegenstrijdigheid te construeren en die in de Schrift te projecteren, wordt de

bundel *Het Woord in geding* in feite negeert. Gezien de aanpak die Burger hanteert, zou het juist de moeite waard zijn om daarover in gesprek te gaan, bijvoorbeeld met de bijdragen van Van den Belt en Te Velde. En ook met het artikel van Van der Sloot, *De Bijbel is zijn eigen uitlegger*, op de website bezingingkv.nl. Dan probeer je echt door te praten en met elkaar verder te komen. Burger zegt: ‘Standpunten pro en contra lijken gefixeerd, zonder hoop op toenadering’. Naar mijn mening zijn de notities die hij naar voren brengt, daarvan een voorbeeld.

3. Terecht steekt Burger in bij de manier waarop de Bijbel wordt gelezen (hermeneutiek). Het centrale in de kritiek op de synodebesluiten is, dat die ruimte geven aan twee verschillende manieren van bijbeluitleg die elkaar niet verdragen. Helaas komt de bijdrage van Burger er in feite op neer dat hij hierin meegaat, zij het op een andere manier. De synodebesluiten over man, vrouw en ambt, evenals de kerkfusie tot de nieuwe NGK zijn een uitvloeisel van het ruimte geven aan een veranderde omgang met de

Burger vraagt of zijn voorstel getuigt van een kwalijke hermeneutiek. Dat is naar mijn mening inderdaad het geval

eenheid van Gods Woord bedreigd. En daarmee ook het gezag van Gods Woord, ondanks dat dit uitdrukkelijk niet de bedoeling van Burger is (zie notitie 4).

2. Omdat Burger een poging wil doen om door te spreken over man, vrouw en ambt, is het jammer dat hij de

Schrift. Een omgang die in strijd is met wat de kerk, door de Geest geleerd bij het lezen van Gods Woord, heeft leren belijden over datzelfde Woord.

Als ik het goed zie zijn de gevolgen nu al breder zichtbaar dan alleen bij man, vrouw en ambt. Er lijkt verlegenheid te

zijn ontstaan in de NGK als het gaat om het heilzaam en kritisch aanspreken van voorgangers die menen dat de zondeval in Genesis 3 geen historische gebeurtenis weergeeft; die menen dat de uniciteit van het huwelijk tussen man en vrouw in feite niet bestaat en dat seksuele verlangens vrij moeten kunnen worden beleefd; die menen dat de leer over Gods verkiezing van zijn kinderen van eeuwigheid niet juist is; of die menen dat er aan het eind van de tijd van een eeuwige straf geen sprake is. Het kan snel gaan!

4. Als we niet in een patstelling terecht willen komen bij het onderwerp man, vrouw en ambt, moeten we twee klippen vermijden. Aan de ene kant mogen we niet bijbelteksten met elkaar in concurrentie brengen. Bijvoorbeeld door sommige ondergeschikt te verklaren aan andere, zoals Burger doet. Of door zelf uit te maken welke 'lijn' vandaag het beste is. Of door teksten te negeren, met als reden dat er in het Nieuwe Testament verschillende voorschriften staan die we nu niet meer naleven (heilige kus, hoofddoek). Of door net als in de dagen van Paulus geen barrière te willen vormen voor de doorgang van het evangelie en daarom, anders dan hij, nu juist wel zusters toe te laten tot het ambt van oudste. Aan de andere kant mogen we niet met een beroep op de zwijgteksten de bijbelgedeelten relativeren die laten zien dat mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn en dat ze zij aan zij staan ten behoeve van de voortgang van het evangelie en in de dienst aan de gemeente. Voor dat element vraagt Burger terecht onze aandacht! Het zal er daarbij op aankomen, dat we ons alsnog losmaken uit de culturele blikversmalling, waar Van Bruggen ons voor gewaarschuwd heeft (zie noot 6). ■

- 1 Recensies van drs. P. Houtman, dr. W. van Vlastuin, dr. P. de Vries en ds. J.W. Westland zijn te vinden op <https://bezingingkv.nl>, onder de rubriek Het Woord in geding.
- 2 Burger zelf wijst in zijn noot 4 op de bijdrage van J. Douma, *Grondslagen Christelijke Ethiek*, Kok, Kampen, 1999, p. 134-140. Belangrijk is Douma's opmerking dat we zowel bij de keuze van scheppingsstructuren als bij het bepalen van het ethisch gehalte ervan ons door de Schrift moeten laten leiden (p. 138). Ik verwijs ook naar E.A. de Boer, *Zij aan zij. Pleidooi voor een vrouwelijk ambt in de kerk*, De Vuurbaak, Barneveld, 2006, p. 37-41, met nootmateriaal (bijv. noot 32). Hij kiest voor de term 'scheppingsbedoeling'. Zie ook de exegetische opmerkingen in heel hoofdstuk 2, p. 26-41. Daarin doet De Boer een m.i. geslaagde poging een samenhangend Bijbels mensbeeld te vinden dat iets zegt over mannelijk en vrouwelijk, als twee-eenheid én in de onderling onderscheiden positie ten opzichte van elkaar. Het besluit van de GS Goes 2020 dat mannen en vrouwen op gelijke wijze geroepen kunnen worden tot alle taken in de gemeente, ook tot de dienst in alle ambten, staat daarmee op gespannen voet.
- 3 Allereerst geldt bij dit punt in algemene zin dat men goed de overeenkomsten én het verschil tussen de oude en de nieuwe bedeling in rekening moet brengen. Zie hiervoor een naar mijn mening nog steeds onovertroffen bijdrage van Calvijn in zijn *Institutie*, II, 9-11, Den Hertog, Houten, 2009, p. 415-455. Tegen deze achtergrond en zonder dat men van een verkeerde hermeneutiek beticht kan worden, kan men zich tegen het in onze omstandigheden praktiseren van de doodstraf uitspreken, zie J. Douma, *De Tien Geboden*, deel 2, Van den Berg, Kampen, 1986, p.170-179. Meer algemeen over het gebruik van geweld door de overheid, zie J. van Bruggen, *De Bergrede. Reisgids voor christenen*, Kok, Kampen, 2001, 14^e druk, p.46-51. Zonder er een andere of onbijbelse hermeneutiek op na te houden, kan men trouwens omgekeerd ook pleiten voor het herinvoeren van de doodstraf, zie W.H. Velema, *De rechtvaardiging van de straf*, Ton Bolland, Amsterdam, 1978, p.130-138. Eveneens kunnen we het voeren van een rechtvaardige oorlog, een toegespitste vorm van doodstraf, goed verdedigen op basis van gezonde hermeneutiek. Verder heeft het niets met een verdachte hermeneutiek te maken wanneer men vandaag niet meer het zwagerhuwelijk aanbeveelt en rebelse pubers niet wil stenen. Zie hiervoor bijvoorbeeld H. de Jong, *Deuteronomium XVIII-XXXIV. De evangelische wet*, deel 2, Kok, Kampen, 1987, p. 41-42 en p. 76-79. In het zwagerhuwelijk gaat het om laten voortleven van de naam van de overledene. Deut. 25:6,7 en 9, zie bijv. C.J. Labuschagne, *Deuteronomium*, deel 2, Callenbach, Nijkerk, 1990, p. 263-271. Dat vrouwen vandaag niet meer met 'bedekt hoofd' in de erediensten verschijnen, heeft ermee te maken dat het in 1 Kor. 11 gaat om het 'toepassen van een principe in plaats van om het principe zelf', zoals het rapport van de synodecommissie m/v en ambt, *Elkaar van harte dienen*, Goes 2020, op p. 19 terecht zegt. Hetzelfde is te zeggen van de begroeting met een 'heilige kus', Rom. 16:16. In 1 Tim. 2:8 ligt de nadruk niet op het bij het gebed opheffen van de handen op zich, zoals dat in die tijd gebruikelijk was. Het gaat erom dat die handen 'heilig' moeten zijn. Zie M. Klinker-De Klerck, *Als vrouwen het woord doen. Over Schriftgezag, hermeneutiek en het waarom van de apostolische instructie aan vrouwen*, De Vuurbaak, Barneveld, 2011, p. 90; P.H.R. van Houwelingen, *Timoteüs en Titus. Pastorale instructiebrieven*, Kok, Kampen, 2009, p. 71. Vergelijk ook de weergave van de Herziane Statenvertaling: 'Ik wil dan dat mannen op alle plaatsen bidden met opheffing van heilige handen, zonder toorn en meningsverschil'.
- 4 Een voorbeeld is de belangrijke plaats die vrouwen innemen in de Kosin Presbyterian Church of Korea. Op een conferentie belegd door de GS Meppel 2017 over de op dat moment nog niet genomen besluiten over man/vrouw en ambt tekent prof. dr. H.M. Yoo de Koreaanse context. Hij laat zien hoe vrouwen op veel plaatsen worden ingezet, bijvoorbeeld als diacones, pastoraal werker, maar ook als evangelist of zendeling in bepaalde culturele kringen die voor mannen niet toegankelijk zijn. Ze doen dit werk in samenhang met en onder verantwoording van de kerkenraad bestaande uit broeders. Deze vrouwen worden, tegen de druk van de samenleving en andere kerken in Korea in, niet als predikant of ouderling bevestigd. Yoo riep met een inhoudelijk betoog tevergeefs de GkV dringend op, om van de voorgenomen besluiten af te zien. Zie *Acta GS Meppel*, 2017, art. 81. Zie verder E.A. de Boer, *Zij aan zij*, hfst. 2 en 14 en ook J. Hoek en R.T. te Velde, 'Reformatische ambts-theologie en de eigenheid van mannen en vrouwen', in: *Theologia Reformata*, jrg. 64, nr. 2 (juni 2021), p. 123-137.
- 5 Hier is te verwijzen naar twee artikelen van C. van Dam in: *Nader Bekeden*, jrg. 24, nr. 10 en 11 (2017). Ze zijn ook te vinden op <https://bezingingmvea.nl/>, onder de rubriek Exegese. Het eerste artikel, 'Nederlands besluit gewogen en te licht bevonden', gaat o.a. in op Debora. Het andere, 'Rechtvaardiging voor vrouwelijke predikanten', gaat in op het profeteren van profeet of profetes. Naar aanleiding van 1 Kor. 14 schrijft J. van Bruggen over het profeteren in 'Spreeken en Zwijgen van Vrouwen in de Gemeente', eveneens op <https://bezingingmvea.nl/>. Verder zijn diverse andere artikelen op deze website informatief. Specifiek over Debora: G. Veldman, 'Het gezag van Debora, het ongelooft van Barak en de les van Jaël'. (Alle artikelen geraadpleegd op 2 november 2023). Een korte en overzichtelijke bijdrage geeft T. Keller, *Rechters. Om te lezen, te leren, te leiden*, Van Wijnen, Franeker, 2015, p. 64-73. Keller richt zich speciaal op Debora, maar maakt ook algemenere opmerkingen die de moeite van het overwegen waard zijn en betreft het NT erbij. Verder: H.J. Room, 'Bezwaren omtrent

- Schriftgebruik. Besluit 5 en Besluit 6', in: *Nader Bekeken*, jrg. 27, nr. 1a, jan. 2020, speciale editie (met bijdragen namens de kerken die revisie aanvroegen bij de GS 2020), p. 12-21. Algemener: G. Kwakkel, 'Profetie vroeger en nu', in: *Als geen ander. De God van de profeten*, De Vuurbaak, Barneveld, 2013, p. 119-136. Als het gaat over de koningin van Seba, dan is te verwijzen naar wat hierboven gezegd is met betrekking tot de scheppingsorde. Over het niet per definitie samenvallen van het ontvangen van gaven en het gebruikmaken daarvan in één van de ambten in de gemeente, zie J. van Bruggen, *Ambten in de apostolische kerk. Een exegetisch mozaïek*, Kok, Kampen, 1984, p. 162 e.v.; verder: J. Hoek en R.T. te Velde, a.w., zie vorige noot. Ook zijn de kerkelijke rapporten te noemen die verschenen zijn in de kring van NGK en GKv en nu ook het jongste CGK rapport *Vrouw en ambt*, Buijten&Schipperheijn, 2023, waarin veel over e.e.a. te vinden is; over profetie, zie p. 53-66.
- Naar aanleiding van de artikelen van Henk van den Belt en Gert van den Brink in: P.T. Pel en H.J. Room (red.), *Het Woord in geding*, 2022, merkt Burger in zijn noot 2 op dat zij niet ingaan op 'de problematiek' die hij suggereert (maar niet invult) met betrekking tot de pinksterbelofte van Joël. Een specifieke behandeling van deze teksten (Joël 3:1-5 en Hand. 2:17-21) met het oog op vragen die bij Burger leven, ligt echter buiten de bedoeling en grenzen van deze beide artikelen. Overigens stipt Van den Belt aan het slot van zijn artikel deze dingen in algemene zin wel aan, p. 65-67. Voor een bredere behandeling van de vragen die hier bij Burger kunnen spelen verwijs ik naar enkele bijdragen hierboven genoemd (Van Dam, Kwakkel, Hoek & Te Velde).
- 6 Zo Van Bruggen in het *Nederlands Dagblad* van 4 juni 2008.
- 7 Van Bruggen, *Galaten. Het goed recht van gelovige Kelten*, Kok, Kampen, 2e druk 2008, p. 113. G. Kwakkel, *Advies aan GS Ede 2014*, p. 5.
- 8 Calvijn, *Institutie*, II, 22-27, p. 381-388; W. Balke, *Calvijn en de doperse radikalen*, Ton Bolland, Amsterdam, 1973, p. 261-268; J. Douma, *De Tien Geboden I*, Van den Berg, Kampen, 1985, p. 117-126.
- 9 Genesis 1, met de eenheid en gelijkheid van man en vrouw, is volgens het rapport het uitgangspunt. Dit komt van de Heilige Geest. Genesis 2-3 wordt uitgeschakeld in deze zin, dat het verschil in positie van man en vrouw en het reliëf in hun relatie niet van de Heilige Geest afkomstig zouden zijn, maar uit de patriarchale cultuur stammen waarin Genesis 2-3 geschreven is. Zie H.J. Room, in: P.T. Pel en H.J. Room (red.), *Het Woord in geding*, 2e druk 2023, p. 16-22.
- 10 Zie G. Kwakkel in: G. Kwakkel en P.H.R. van Houwelingen (red.), *In den beginne en verder. Een bijbels-theologische reflectie op de schepping*, De Vuurbaak, Barneveld, p. 27-29.
- Niet iedereen in gereformeerde kring is van deze moeilijkheid overtuigd, zie C. van Dam, *In the Beginning. Listening to Genesis 1 and 2*, Reformation Heritage Books, Grand Rapids, Michigan, 2021, p. 125 en 254-257. Ook als niet alles in beide gedeelten te harmoniëren is, doet dit niet af aan de onderlinge eenheid. Dat wordt door exegeten soms in beelden uitgedrukt: ze horen bij elkaar als trompet en viool, of als fuga en een jazzimprovisatie, of zoals een voorgerecht bij een diner, of een trailer bij een film.
- 11 Zie Kwakkel, *In den beginne en verder*, p. 26; Van Dam, *In the Beginning*, p. 249v. Aanduidingen die in verschillende commentaren worden gebruikt zijn bijvoorbeeld: Gen. 1 geeft aan Gen. 2-3 de noodzakelijke context; Gen. 2 is verdere uitwerking van Gen. 1; beide teksten complementeren elkaar en zijn wederzijds op elkaar betrokken; Gen. 2-3 moet in het licht van Gen. 1 gelezen worden en omgekeerd. Duidelijk is ook dat in Gen. 2-3 ten opzichte van Gen. 1 een nieuw gedeelte begint met een nieuw thema, nu met alleen de aarde als plaats van handeling, waarin nu naast God ook de mens, zijn vrouw en de slang handelend optreden. Als het gaat om de schepping van de mens is een mooi beeld voor de verhouding tussen beide gedeelten: Gen. 1 vertelt over de mens als het haantje op de toren en Gen. 2-3 als het middelpunt van concentrische cirkels.
- 12 Zie G. Kwakkel, in: *In den beginne en verder*, p. 26-28 met voetnoten; C. van Dam, *In the beginning*, p. 250. D.W. Cotter, 'Genesis', in: *Berit Olam. Studies in Hebrew Narrative & Poetry*, The Liturgical Press, Minnesota, 2003, p. 23; G. Fischer, 'Genesis 1-11', in: *Herders Theologisch Kommentar zum Alten Testament*, Verlag Herder, Freiburg/Basel/Wien, 2018, p. 177v.
- 13 Mooi detail: In feministische kringen is de schepping van Eva uit Adam wel aangevoerd als bewijs dat de vrouw superieur is aan de man. Immers, de man is uit het stof van de aarde geschapen, maar de vrouw uit de eerste mens. Je zou op die manier Michelangelo ook met gemak tot held van het feminisme uit kunnen roepen.
- 14 Op de chronologisch eerste twee fresco's staat God zelf afgebeeld in *De scheiding van donker en licht* en *De schepping van de planeten, de zon en de maan*. Heeft Michelangelo het bovenlichaam van deze figuur een ingetogen vrouwelijke vorm gegeven? Denk ter vergelijking aan de twee handen van de vader op Rembrandts *De verloren zoon*.
- 15 Zie bijvoorbeeld het onderzoek van Gemma Louise Wain, *Nec ancilla nec domina: Representations of Eve in the Twelfth Century*, 2013. Wain concludeert dat het twaalfde-eeuwse theologische denken patriarchaal is, maar over het geheel genomen verre van vrouwonvriendelijk (*misogynistic*), <http://etheses.dur.ac.uk/10526/>, p. 202. Ook in Jelle Haemers e.a. (red.), *Wijuenwereld*.
- Vrouwen in de middeleeuwse stad*, Uitgeverij Vrijdag, 2019, wordt afgerekend met het stereotiepe beeld van de vrouwonvriendelijke middeleeuwen. Deze studie gaat over de periode 1250-1550 en beperkt zich tot de Lage Landen. In *Tussen verering en verachting. De rol van de vrouw in de middeleeuwse samenleving*, Kok Agora, 1990, concludeert auteur Peter Bot dat er sprake was van ambivalentie, van 'spanning tussen minachting en verering, tussen repressie van en ruimte voor vrouwelijke initiatieven' (p. 233). Hij noemt het 'een merkwaardig feit, dat juist als het christendom een allesoverheersende plaats in de samenleving heeft veroverd, de status van vrouwen aanzienlijk verbeterde' (p. 234). (Met dank aan Ida Slump voor deze referenties.)
- 16 Burger schrijft in zijn noot 10 ten onrechte dat ik bij de bespreking van Gal. 3:28 de zgn. zwijgteksten als leidend neem. Wie paragraaf 4.4.1. uit *Het Woord in geding*, p. 19-20 leest, zal zien dat ik juist uitga van de eigen